

Universiteit
Leiden
The Netherlands

"Onder faveur van 't canon" VOC-Artillerie 1602-1796: technologische vernieuwingen, logistiek en beleid

Verbeek, J.R.

Citation

Verbeek, J. R. (2021, July 7). "Onder faveur van 't canon" VOC-Artillerie 1602-1796: *technologische vernieuwingen, logistiek en beleid*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3195065>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3195065>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3195065> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Verbeek, J.R.

Title: "Onder faveur van 't canon" VOC-Artillerie 1602-1796: technologische vernieuwingen, logistiek en beleid

Issue Date: 2021-07-07

9. Resumé's

9.1 Resumé 'Onder faveur van 't canon'

Nederlanders waren al vroeg betrokken bij de vaart op Azië: ze deden dienst op de Portugese schepen en Nederlandse kooplieden distribueerden de Aziatische specerijen over Noordwest-Europa. Na de personele unie van Portugal en Spanje in 1580 begon koning Filips II blokkades op te werpen voor de distributie van koloniale goederen door Nederlandse schepen. Hiermee hoopte hij de sedert 1568 opstandige Nederlandse gewesten financieel te treffen. Hoewel ook tijdens de Tachtigjarige Oorlog Nederlandse schepen op Lissabon voeren, werden de risico's steeds groter. Prijsstijgingen maakten het bovendien aantrekkelijk om zelf te proberen de specerijen in Azië in te kopen. Omdat verschillende Nederlanders in Portugese dienst inmiddels voldoende informatie hadden vergaard over de Portugese route, kon in 1595 de eerste vaart worden gerealiseerd. Opvallend is dat eerder daarvoor tevergeefs de route om de Noord was geprobeerd, waardoor conflicten met de Portugezen voorkomen zouden kunnen worden. Daardoor bleef de route via Kaap de Goede Hoop als enige optie over. Vanwege de hooggespannen verwachting op hoge winsten na de eerste Amsterdamse en Middelburgse expedities begonnen ook ondernemers uit andere Hollandse en Zeeuwse steden schepen naar Azië uit te reden. Ze organiseerden hiervoor zogeheten compagnieën – later door historici 'voorcompagnieën' genoemd – die steeds na terugkeer van de schepen werden ontbonden. In Azië waren ze felle concurrenten die door hun zakenpartners ter plaatse tegen elkaar uitgespeeld werden; daarbij vormden de gelegenheidsondernemingen door gebrek aan continuïteit geen partij voor de Portugezen.

In Nederland ontstond het denkbeeld dat de aantasting van de Aziatische handel de financiële en de militaire positie van de koning van Spanje (van 1580 tot 1640 ook koning van Portugal) zou ondermijnen. Een oorlogsdoel, dat gefinancierd zou worden uit de eigen handelswinst. Maar daarvoor waren bundeling van krachten en een permanente organisatie nodig. In 1602 realiseerde landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt beide doelen door de oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Traditioneel wordt de VOC gezien als een handelsonderneming, die de wapens hanteerde in verband met zijn handelsbelangen en die volgens het octrooi contracten kon sluiten met vorsten ter plaatse en, om zichzelf te beschermen, gewapenderhand zijn belangen mocht verdedigen en daartoe ook een leger op de been mocht houden. Het veronderstelde defensieve karakter van het oorlogsapparaat verdient echter een correctie. Oorlogvoering was een hoofdpijler van de VOC-bedrijfsvoering en net als handel een gedefinieerd product, waarvan de prestaties binnen het octrooigebied (afbreuk aan de Portugese en Spaanse vijand) én op het Europese strijdtoneel (versterking van de Nederlandse oorlogsvloot) waren overeengekomen met de opdrachtgever (Staten-Generaal), die hiervoor middelen beschikbaar stelde. Het VOC-octrooi sluit daarmee aan bij de georganiseerde private oorlogvoering en de gereguleerde kaapvaart.

Bij de vestiging in Azië volgde de VOC het Portugese voorbeeld en projecteerde zijn macht met behulp van een 'navigational envelope' (samenhangende bundeling van technieken, procedures en middelen). Japan en Siam (Thailand), zagen in de VOC een bondgenoot tegen Portugal. Hun steun was cruciaal op het zwakste moment van de VOC: de stichting van Batavia als rendez-vous en centraal machtscentrum. De Engelsen en Javaanse vorsten (Bantam en Mataram) belegerden het nieuwe zenuwcentrum van de Compagnie in Azië, Batavia, twee maal, in 1619 en 1628-1629, terwijl de Portugezen in de Molukken de consolidatie van de Nederlandse indringers probeerden tegen te gaan. Dat de VOC dit

overleefde is vooral te danken aan het organisatietalent en de strategische planning van gouverneur-generaal Jan Pieterszoon Coen. Veel vernieuwingen werden toen voor het eerst tot uitvoering gebracht en deze vormden de basis van het latere militaire beleid van de VOC, namelijk om de eigen militaire kracht te vergroten door ontwikkeling van onder andere militaire technologie, maar tegelijkertijd de verspreiding van nieuwe technische kennis zo veel mogelijk te beperken. Daardoor zou de eigen effectiviteit worden vergroot, terwijl die van de (potentiële) tegenstander juist zou worden beperkt, hetgeen zou resulteren in besparing op het inzetten van militaire middelen. Van alle militaire instrumenten wordt in deze studie de nadruk gelegd op het artilleriewezen, het meest uitwerkingsvolle wapen tegen lokale én Europese vijanden. Daaraan waren echter door haar technologische complexiteit hoge investeringskosten verbonden, zowel wat betreft bekostiging van de wapens voor schepen en forten, en voor de strijd in het veld, als ook vanwege de kosten van het personeel.

In deze studie staan de volgende hoofdvragen centraal. Ten eerste: hoe werd het artilleriewezen zodanig ingericht dat daardoor een maximaal effect zou kunnen worden bereikt tegen zo laag mogelijke kosten? Ten tweede: hoe was het mogelijk de overdracht van Europese artillerietechnologie te beheersen, zodat beperking van militaire middelen mogelijk was? Daarmee samenhangend wordt de vraag gesteld in hoeverre de VOC daarin succesvol was en welke randvoorwaarden te onderkennen zijn die tot dat succes hebben geleid. Deze studie wijst uit dat de militaire doelstellingen via samenhangende uitgangspunten en beleidsuitvoering op vijf verschillende deelgebieden werd gerealiseerd, namelijk door (1) de introductie van nieuwe en aanpassing van bestaande technologie, (2) door lokale productie van artilleriegoederen, (3) door beheersing van technologieoverdracht, (4) door het opzetten van een efficiënte administratie voor (strategische) planning en logistiek en tenslotte, door, en dat was een uiterst belangrijk deelgebied, (5) grote aandacht voor de factor personeel.

Er zijn drie tijdperken te onderscheiden, die niet alleen verschillen vertonen qua intensiteit van de beleidsuitvoering, maar ook in de regio's waarin dit beleid tot uitvoering kwam. Zo zien we eerst de fase van expansie die tot circa 1665 loopt. Deze wordt gevolgd door een behoudsfase, waarin de VOC zich vooral ontpopte als een handelsorganisatie met eigen militaire middelen. Tenslotte zien we een nieuwe scheidslijn rond 1745, toen de sterke nationale staten Engeland en Frankrijk – beide in recente literatuur als 'Contractor States' beschreven – ook in Azië hun oorlogen uitvochten en hun economische macht sterk uitbreidden. Het lot van de VOC in Azië werd toen weliswaar nauwer verbonden met dat van de Nederlandse Republiek in Europa, maar die samenhang was te gering en de macht van de Republiek was niet sterk genoeg meer om de neutraliteit en soevereiniteit van de VOC nog langer te garanderen.

Ondanks financiële problemen en tekortschietende militaire macht bleek de VOC rond 1780 conceptueel in staat een volledig nieuwe invulling te geven aan haar defensiesysteem, namelijk door scheiding van commerciële en militaire activiteiten, waarbij de laatste zouden worden geconcentreerd in enkele strategische *places d'armes* – concentratiepunten van troepen en militair materieel. Daarnaast moest er een reorganisatie en professionalisering van het leger plaats vinden, moest de interne communicatie worden versneld door de introductie van de pakketvaart en tenslotte zou er een militair-strategische concentratie plaats vinden in een viertal kerngebieden: de Indonesische Archipel, Malakka, Ceylon en Kaap de Goede Hoop. Deze visie was stapsgewijs al vóór 1780 ontstaan vanuit de wens (en noodzaak) om met beperkte uitgaven een versterking van de militaire macht te realiseren en sloot aan bij de actuele internationale en militaire ontwikkelingen van die tijd – feitelijk gaat dit over de inzet

van verdedigingsmiddelen tegen de groeiende confrontatie met de eerder genoemde 'Contractor States', maar die inzet kon vanwege de hoge kosten niet door de VOC zelf worden gerealiseerd, zelfs niet door de Republiek. Tijdens de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) bleek de VOC afhankelijk van Franse militaire hulp, maar de kosten hiervan waren, zelfs na aftrek van de waarde van de niet onaanzienlijke bijdrage van de VOC, zeer hoog. Na die oorlog begon de Nederlandse staat zelf met het verlenen van militaire steun door het zenden van eskaders oorlogsschepen en door de oprichting van een Militaire Commissie die plannen moest ontwikkelen om de defensie van de VOC te versterken. Daarmee zette de Republiek een stap in de richting van de moderne 'Contractor State', maar de VOC, bang om haar commerciële belangen te schaden, was huiverig voor deze moderniteit en vertraagde de uitvoering van de nieuwe plannen.

Deze studie geeft nieuwe inzichten omtrent de professionaliteit, inventiviteit en wendbaarheid van de VOC als militaire organisatie. Door een strikte *cost-benefit* afweging en uit de voorkeur voor *proven concepts* ontstond een unieke mix van oud en nieuw en konden revolutionaire concepten, ongehinderd door conservatisme, tot bloei komen, terwijl daarnaast volkomen verouderde concepten tot ergernis van artillerieofficieren met een modernere opvatting bleven bestaan. De grootste vernieuwing, die tot op de dag van vandaag in de militaire tactiek wordt toegepast, was het gecombineerde gebruik van krombaan- en vlakbaanvuur. Bij de VOC geschiedde dat in de vorm van de toepassing van de handmortier om de vijand uit een dekking te jagen en in vervolg daarop door de inzet van lichte kanonnen om vervolgens de ongedekte combattanten uit te schakelen. Deze tactiek werd door de VOC zodanig ontwikkeld dat de inzet van deze wapens tot in de voorste lijn en zelfs op moeilijk bereikbare plaatsen kon worden gerealiseerd. Door de onbekendheid met het gebruik van mortieren kon de vijand in het geval dat zij een mortier veroverden dezelfde tactiek niet toepassen. Andere voorbeelden van vernieuwingen met belangrijke uitwerking zijn het schieten met roodgloeiende kogels en het gebruik van *carronades* – korte, gietijzeren kanonnen van groot kaliber – om granaten te verschieten, waar het oorspronkelijke Engelse concept nog uitsluitend uitging van massieve kogels.

Lokale productie van geschut en artilleriegoederen levert besparing op van transportvolume, leidt tot kortere aanvoerlijnen en strategische autarkie met een snellere *response* tot gevolg. De VOC slaagde daarin maar gedeeltelijk, omdat de geregelde vaart met Nederland de aanvoer realiseerde van Europese producten met een lagere kostprijs dan die van lokale aanmaak in Azië én omdat de VOC lange tijd geen vrije ondernemers wist te werven die wilden, of konden voldoen aan de door de VOC gestelde eisen. De poging om in India een ijzerindustrie naar Zweeds model te stichten mislukte door politieke problemen en door prohibitieve verschillen in cultuur. Een ontwikkeling naar Zweeds model zou de VOC grote kansen hebben geboden om haar artillerie met goedkoop ijzeren geschut -mogelijk zelfs belangrijk goedkoper dan het Zweedse- te voorzien.

Beheersing van technologieoverdracht was vanaf de beginjaren een veel gebruikt middel. Uitzonderingen waren Siam, Tonkin (Vietnam) en Japan. In de behoudsfase werd breed ingezet op beperking van de artilleriebewapening van lokale vorsten, zelfs als deze bondgenoten waren van de VOC. Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw deden het

optreden van andere Europese mogendheden en smokkelhandel deze inspanningen echter grotendeels teniet, vooral in India en in perifere gebieden zoals de Riouw Archipel.¹²²⁵

De VOC-administratie was zodanig ingericht dat een strategische planning van het artilleriewezen werd gefaciliteerd en dat tevens relevante (militaire) informatie over potentiële tegenstanders goed werd bijgehouden. Daardoor werd het mogelijk operaties te starten op het moment dat de VOC in het voordeel was. Een uitkomst van deze studie is dat de kenmerkende administratie en de mandaatstructuur van de organisatie van de VOC tot gevolg hadden dat besluiten in Azië veel eerder in de communicatielijn werden opgenomen dan tot nu toe werd aangenomen – het hele proces won daarmee aan slagvaardigheid en snelheid. Elk organisatieniveau nam beslissingen binnen het eigen mandaat, met verantwoording achteraf en met het beperken van besluitvorming in Patria tot alleen kostbare operaties en grote investeringen. Het centraal gestuurde VOC-inkoopstelsel maakte door haar sublieme administratie een goede planning en uitvoering mogelijk en was daarom een factor van belang voor de handhaving en ontwikkeling van de militaire macht in Azië. Continuïteit, planbaarheid en effectiviteit waren de belangrijkste kenmerken van dit inkoopstelsel.

Merkwaardig genoeg had de VOC problemen om voldoende en goed opgeleid artillerie personeel aan te trekken, hetgeen onder meer verklaard kan worden uit het ontbreken van een formele artillerie-organisatie, de onwil om hoge gages uit te betalen en de schaarste van deze deskundigheid in het door oorlogen geplaagde Europa. Een kundig artillerist kon in die tijd veelal gemakkelijk emplooi vinden zonder risicovol tegen een mager salaris naar Azië af te reizen. Daarnaast was er sprake van overregulering in combinatie met beperking van risico's voor de eigen organisatie door medewerkers van hoog tot laag persoonlijk aansprakelijk te stellen voor verwijtbare tekorten, gebreken en dergelijke (hiervoor werd doorgaans een hoge borgsom vereist die belemmerend werkte op de vervulling van vacatures). Dat systeem bestond weliswaar ook in andere onderdelen van het VOC-bedrijf, maar toepassing hiervan bij de artillerie kon vergaande gevolgen hebben voor de continuïteit van de bedrijfsvoering. Een ander groot probleem was de gezondheidstoestand, die was op vele plaatsen slecht, en ook dat was een serieus probleem voor de inzet van de artillerie.

De VOC trok personeel aan uit alle hoeken van Europa. Het is opvallend dat VOC-artilleristen onderling en met vakgenoten buiten de organisatie, ondanks hun verschillende herkomst, goed konden communiceren dankzij het feit dat zij over een eigen vaktaal beschikten.

De VOC, een handelsonderneming met koloniale aspecten, had op het gebied van het artilleriewezen niet beter kunnen presteren, daarvoor waren de organisatie zelf, en de octrooi verlenende en macht faciliterende staat, de Republiek, eenvoudigweg niet ingericht en opgewassen. De opkomst van de 'Contractor States' én de groeiende macht van lokale vorstendommen in India, alsmede de opkomst van ongrijpbare 'zeevolken' in de periferie, in combinatie met een sterk toegenomen smokkelhandel, maakten dat het effectieve werkingsbereik van het eigenstandige militaire beleid van de VOC in de praktijk werd teruggedrongen tot het gebied van de Indonesische Archipel. Alleen een grotere staatsbemoeienis had deze teruggang kunnen keren, maar staatkundige ontwikkelingen binnen de Republiek en de veranderde internationale situatie hebben dat verhinderd.

¹²²⁵ Bowen, H.V., Trading with the enemy. British private trade and the supply of arms to India, c. 1750-1820. Harding, R., Ferri, S.S. (eds.), *The contractor state and its implications, 1659-1815*. Las Palmas, 2012.35-56.